

Inscripcions inèdites i revisades de València i Sagunt

Josep Corell

En epigrafia, com és ben sabut, les novetats i les rectificacions d'inscripcions ja conegudes són constants. A penes ha vist la llum el fascicle 1 de la part XIV del CIL II², ja es poden afegir-hi moltes inscripcions noves i revisar-ne no poques d'aquelles que recull. Aquí, ateses les limitacions que imposa un article, em limitaré a corregir-ne quatre i presentar-ne dues de noves, conegudes a través de manuscrits que encara no han estat despulats per a la epigrafia. Exposaré, en primer lloc, les de València i, a continuació, les de Sagunt.

1. Inscripcions de València

1.1. Inscripció sepulcral (Figura 1)

Bloc de calcària blava ("mármol azul", Cebrián), partit diagonalment en dues parts que casen entre elles. La cara anterior, polida, està molt deteriorada; les altres, desbastades.

G. Pereira no recull aquesta inscripció en el corpus de les inscripcions de *Valentia*. En CIL II² és presentada com a inèdita i atribuïda a Sagunt. És un doble error, ja que la inscripció es trobà a València i fou publicada en abril de 1917. Dos mesos abans, Ll. Cebrián Mezquita, cronista de la ciutat i testimoni de la troballa, escrivia en un quadern de notes: "Lápida 3ª. Es de mármol azul y se encontró el 15 de Febrero, a la profundidad de unos 80 centímetros y a 10 metros y medio al sur de donde fue hallada la lápida primera". És a dir, es trobà al desaparegut carrer de les Magdalenes, on actualment s'aixeca el Mercat Central.

Es conserva al Museu de Belles Arts.

Dimensions: 53 x 60 x 16. Lletres: ratlla 1: 7; ratlla 2: 6; ratlla 3: 4,5; ratlla 4: 4; l'última l de la ratlla 3: 2,5.

L(ucio) • Magidio
L(uci) • f(ilio) • Gallo
Magidia • Sodalis
fec(it)

"A Luci Magidi Gal, fill de Luci, Magidia Sodalis ha erigit (aquest monument)."

Variant: 4 Punt omés (CIL II²).

Les punts son triangulars. L'escriptura, capital quadrada, presenta bisells i reforços ben marcats. L'*ordinatio* segueix un eix de simetria.

El gentilici *Magidius*, -a tan sols apareix, a més, a la Narbonense (CIL XII 4961-4962).

Pel tenor del text, tipus de monument i paleografia, es pot datar en la segona meitat del segle I d.C.

Bibliografia: Cebrián ms. 1916-17, s.p.; Anònim, en "Las Provincias", 17-4-1917; CIL II² 14,496. Cf. Anònim, en "Diario de Valencia", 17-2-1917.

1.2. Inscripció sepulcral (Figura 2)

Fragment dret d'un bloc de calcària blava ("piedra negra", Sales).

"En el cauce del Turia mui cerca de la Isis, que yo comenté, se encontró en 20 de Mayo de 1760 la inscripción siguiente quebrada...", Sales. És errònia la notícia de Hübner, seguida pels editors posteriors, segons la qual

FIGURA 1: INSCRIPCIÓ SEPULCRAL

"Valentiae, por la puerta de S. Vicente, in agro Salvatoris Martini Lop y Borrull; cippus, servabat Vincens Sassas arcediano de Alzira". Hübner resumeix ací diferents notícies de Sales, tot barrejant-les i confonent-les. És cert que Sales (1766: 59-60) fa esment d'una sèrie de restes romanes que es van trobar prop de la porta de Sant Vicent, "en heredad i vínculo del célebre jurisconsulto don Salvador Martín Lop i Borrul". És cert també que va veure dites restes "en casa de Don Vicente Sassús, arcediano de Alzira, dignidad de esta Santa Metropolitana". Ara bé, Sales no diu que la inscripció en qüestió apareguera prop de la porta de Sant Vicent ni tampoc que la veguera en l'esmentada casa. Sanchis Sivera, volent combinar la notícia de Hübner amb el que diu Sales, cau en un nou error en afirmar: "En un campo de la calle de San Vicente, extramuros, reapareció la siguiente lápida perdida, que había sido encontrada en 20 de mayo de 1760 en el cauce del Turia". L'error passa a CIL II², agreujant-se més encara. La inscripció degué desaparèixer ben aviat, puix que ningun altre autor l'ha vista.

Dimensions: "2 pies larga, alta 2 palmos", Sales; ca. 46 x (60).

Dibuix de Sales. Probable restitució:

[---] Maritumo
[et ---]lae • uxori
[---M]arituma
[patri et] matri

"A ... Marítim i a ..., la seua dona, ... Marítima a son pare i a sa mare."

Variants: MARITVMO/LAE • VXORI / [M]ARITVMA[E] / MATRI... Fita; -----/ MARITVMO/LAE VXORI / [M]ARITVMA / MATRI Pereira; -----/ MARITVMO/LAE • VXORI / [M]ARITVMA / MATRI / ----- CIL II².

Interpunció triangular. T *summa* (ratlles 1, 3). En la ratlla 1 manca, proba-blement, el *praenomen* i *nomen* del pare; en la ratlla 2 el *nomen* i el principi del *cognomen* de la mare; i en la ratlla 3, el *nomen* de la filla. Finalment, en la ratlla 4 podria faltar *patri et*. La inscripció, no hi ha dubte, resulta un tant atípica. Però el que sembla clar és que la filla dedica el monument als pares. Així la va entendre ja Sales: "hija al padre i madre".

Per tant, s'ha d'eliminar el *cognomen Maritumola*. Aquest, que els repertoris documenten tan sols amb aquesta inscripció de València, és una lectura errònia. En canvi, *Maritumus*, -a es troba no solament a Hispània (cf. CIL II pàgina 1086) sinó també pertot arreu (cf. Kajanto 1965: 308).

Pel tenor del text i tipus de monument, es pot datar en el segle I d.C.

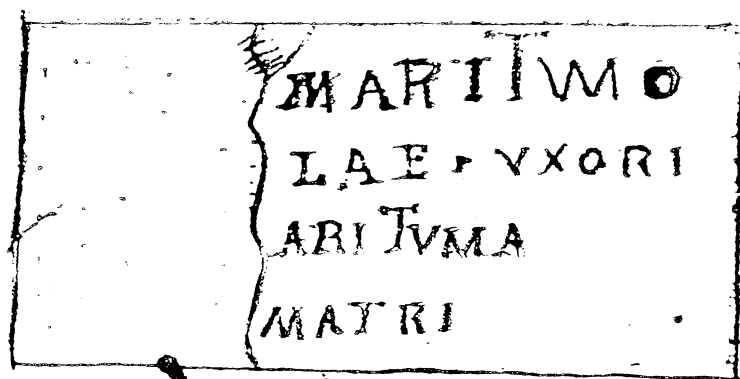

FIGURA 2: INSCRIPCIÓ SEPULCRAL

FIGURA 3: MEDALLÓ HISTÒRICO-DECORATIU

Bibliografia: Sales ms. ca. 1760: s.f.; Sales 1766: 59-60; Orellana 1923-24 (ms. ca. 1800): II 431; Ribelles ms. a in. s. XIX: 530; Fita 1883: 63; CIL II 6005; Sanchis 1920: 478; ILER 6118; Pereira 1979: 60; CIL II² 14,72.

1.3. Medalló històrico-decoratiu (Figura 3)

Hi ha inscripcions, i la present n'és un cas típic, al voltant de les quals s'ha creat una gran confusió, fins el punt que alguns autors han arribat a negar la seua autenticitat. Són aquestes sobretot les que exigeixen un estudi exhaustiu, per tal de desfer els errors que, una volta s'han introduït, es repeteixen indefinidament. Tenia el presentiment que la present inscripció no era falsa, però calia demostrar-ho. La recerca m'ha obligat a escorcollar en arxius de València. Però el treball, com es veurà, ha merescut la pena.

La inscripció està encastada en el mateix monument que emmarca la famosa dedicatòria a Isis (CIL II² 14,6). Es troba aquest sobre el mur dret del Túria, al passeig de la Petxina, enfront de l'antic escorxador municipal. En el centre del monument està encastada la inscripció d'Isis, que aparegué el 17 d'octubre de 1759 al llit del riu. Sota la inscripció d'Isis, una segona inscripció commemora la troballa. En la part superior del monument, sobre la inscripció d'Isis, es troba una tercera inscripció, gravada sobre una pedra circular (45 cm. de diàmetre) de calcària gris obscura, com les dues anteriors. Aquesta, que no pocs autors han considerat romana i altres falsa, és la que ens interessa ací.

El primer a considerar-la romana fou Antoni Ponz: "Sobre la piedra que refiere la cofradia de los que veneraban a Isis, hay otra también antigua, con una cornucopia...". El mateix sostenen Peyron, Masdeu, Suárez, Orellana, Amati i Cortés. Pel contrari, la inclouen entre les falses Hübner, Pereira i CIL II². Tant uns com altres estan equivocats, com veurem.

En primer lloc, cal observar que Sales, que dedica un llibret a comentar la inscripció d'Isis, no fa el menor esment del medalló, cosa incomprensible si aquest fóra romà. Igualment Lumiares coneix la inscripció d'Isis, però passa per alt la del medalló. Serà Delgado, l'editor del ms. de Lumiares, qui, estranyat pel fet que el comte antiquari, tan exacte en els seus dibuixos i descripcions, no al·ludira a la inscripció del medalló, afirmi: "no es antigua, sino añadida como adorno cuando se quiso colocar en el paseo este monumento". Però, contràriament al que diu Hübner, Delgado no afirma que la inscripció siga falsa.

Ja uns cinquanta anys abans que Delgado, Ribelles havia observat: "Esta piedra no puede ser tan antigua como la de Isis". Es basava en el fet que en la inscripció s'empra la J, la qual no van conèixer els romans. Més explícit encara és Albertini: "Ce médaillon, copié sur les monnaies de

Valence [...], date du XVIIIe siècle, et ceux qui l'ont sculpté n'avaient pas l'intention de le faire passer pour antique". Albertini es basa en un document del 22 d'Agost de 1760, que havia publicat Settier.¹ Segons dit document, en el monument es van col·locar "tres lápidas negras, de la cuales dos fueron halladas en el cauce del río inmediato á dicha obra; la una con una inscripción romana que contiene lo siguiente: *Sodalitium vernarum colentes Isid...*; la segunda contiene una inscripción, nuevamente grabada, del tenor siguiente: *Siste antiquitatis amator, diu socii in alveo sepulti lapides, A. D. Mdcclix inventi, et sequenti in hunc proximiorum locum positi, dic ubi, dic quando primum erecti*; y la tercera lápida, que se halla en la parte superior de dicha obra, es nueva, y se halla en ella grabada la devisa antigua de la Ciudad, que era una cornucopia y un manojo de saetas, y en su torno una inscripción que dice: *Valentia Colonia juris italicum*".

Així, doncs, la inscripció del medalló és nova i la seua lectura és la següent:

*Valentia
co(lonia) . ju(ris) . It(alici)*

"València, colònia de dret itàlic."

Variants: 2 CO(lonia) JV(lia) IT(alica) Masdeu; COL · IVL Delgado en Lumiares; CO(lonia) IV(liana) Sanchis.

La J en lloc de la I i els punts en la part inferior de les lletres, i no a mitja altura, semblen ser intencionats. L'autor hauria volgut evitar precisament que ningú considerara la inscripció com antiga, la qual cosa s'esdevingué malauradament uns vint anys més tard. La inscripció afirma l'estatus jurídic de *Valentia*; un estatus privilegiat, semblant al de les colònies i municipis d'Itàlia. No és el moment d'entrar en la qüestió tan debatuda sobre l'estatus jurídic de *Valentia*, car allò que es pretén ara és demostrar l'autenticitat de la inscripció així com la bona fe del seu autor.²

Fins ací tot sembla clar. Però resta un punt que cal aclarir. En efecte, tant l'esmentat document de 1760 com la inscripció que està sota la d'Isis al·ludeixen a dues làpides antigues que es trobaren juntes en el riu. Una és

¹ El document es conserva en l'Arxiu Municipal de València, *Libro de Juntas y Acuerdos de la ILLe Fábrica Nueva del Río del año de 1760*. Signatura LL.LL. 52, fol. 4, 40v, 85. En la cita he seguit el document original, i no la transcripció, amb bastants errors, que en fa Settier.

² Sobre l'estatus jurídic de *Valentia*, *vid.*, entre altres, Esteve Forriol 1978: 58ss.; Wiegels 1975. Segons Wiegels 1985: 142 "*Valentia* war eine der frühesten römischen Bürgerkolonien in Hispanien. Die Stadt besass diesen Rang schon in spätrepublikanischer Zeit, war aber wohl seit ihrer Gründung 138 v. Chr. zunächst eine *colonia iuris Latini*; irgendwann erhielt sie *ius Italicum* (Dig. 50, 15, 8)".

la d'Isis. Però ¿quina és l'altra? És precisament la làpida de calcària de color gris obscur, com la d'Isis, i de dimensions semblants a aquesta,³ que es va reaprofitar l'any 1760 per gravar sobre ella una inscripció nova. ¿Significa açò que aquesta làpida contenia abans una inscripció romana? No sembla gaire probable, si tenim en compte que els principals inspiradors del monument en qüestió són Agustí Sales, F. Pérez Bayer i Gregori Mayans, tres il·lustrats força interessats pels monuments romans. Mai no hagueren tolerat que una inscripció romana, per més deteriorada que es trobara, fóra esborrada per tal de gravar-ne una de nova. El que signifiquen, doncs, les paraules *diu socii in alveo sepulti lapides* és que tant la inscripció d'Isis com la de baix procedeixen d'un monument romà. Es trobaren juntes, no per casualitat, puix que no procedien d'enderrocs abocats al riu sinó d'un monument que estava gairebé arrasat entre el mur dret del Túria i el corrent de l'aigua.⁴

El medalló, doncs, no és fals. I, encara que no és romà, no deixa de tenir gran importància. En efecte, inspirat en les monedes romanes de *Valentia*, fou disenyat per Pérez Bayer, per tal de realçar el que constitueix un singular monument a la *Valentia* romana.

Açò ho sabem gràcies al mateix ms. de Sales, ja esmentat en la inscripció nº 1. 2. Referint-se a la inscripció del medalló i a la poètica (*Siste, antiquitatis amator...*), l'autor anota: "Puestas viernes 16 de mayo 1760, Joanni Nepomuceno sacra. Sic operarii. Esta última por Gómez. La otra, Pérez Bayer". Ara ja està tot clar. Al llit del riu aparegueren juntes la inscripció d'Isis i la làpida anepigràfica sobre la qual es va consignar l'efemèride de la troballa en uns versos que escrigué l'humanista alacantí Manuel Gómez Marco.⁵ Per tal de coronar el monument, el savi Pérez Bayer dissenyà el medalló i en redactà la corresponent llegenda.

Bibliografia: Ponz 1772-1794: 4, 174, nº 34; Peyron ms. 1782 (ed. 1962: III 751); Masdeu 1783-1805: 19, 344 nº 1736; Suárez 1805: IX-X; Ribelles ms. a in. s. XIX: 541-542; Amati ms. 1825: 65v; Cortés 1841: 288; Fita 1884: 144; Settler 1884: 184-185; CIL II 371*; Albertini 1911-12: 332; Sanchis 1920: 481; Pereira 1979: 80; Pereira 1984: 25; CIL II² 14,1*. Cf. Teixidor ms. 1767 (ed. 1895: 82-83); Orellana ms. ca. 1800 (ed. 1923-24: II 430, nota 4).

³ La inscripció d'Isis té (60) x (122); i la de baix (80) x (115). Com que ambdues es troben encastades, hom desconeix les seues dimensions reals.

⁴ Així ho afirma Sales 1760: 10, "...cum lapicidae solitis ferramentis parva quaedam rudera ferme attrita, quae amnis omnium amoenitatum parentis, fluentis et ripam intersunt, effoderent".

⁵ Que es tracta de M. Gómez Marco és una deducció que faig basant-me en el següent. Sales en l'esmentada nota del ms. (ca. 1760: s.f.) afirma simplement que l'autor de la inscripció poètica fou un tal Gómez. Però, per altra banda, en el llibret sobre la inscripció d'Isis (1760: 10) escriu: "*Nec merito suo fraudandus est Emmanuel Gomezius Sacerdos Valentinus, Sac. Theologiae Doctor, vir doctus, qui lapidem erutum primus inspexit, [...] et [...] me admonuit*". No hi ha dubte que aquest *Emmanuel Gomezius*, que va ser el primer a veure la inscripció d'Isis, és el mateix que redactà els versos *Siste, antiquitatis amator* ...

2. Inscripcions de Sagunt

2.1. Inscripció honorífica

Era, probablement, un pedestal, puix que es tracta d'una inscripció honorífica. "En castillo de Chou, dentro de un agugero ai ésta", Anònim. El "castillo de Chou" és, sens dubte, el palau d'En Jou al carrer del mateix nom. Desapareguda.

Inèdita.

C(aio) • Licinio
[-----]
[-----]
[-----]
5 d(ecreto) • d(ecurionum)

La inscripció devia conservar-se completa; però la seua situació dificultava la lectura, car l'Anònim diu: "No quise leerla por el peligro". Entre la ratlla 1 i la ratlla 5, l'autor indica tres ratlles en blanc, les quals he reproduït en la transcripció.

Els *Licinii* eren una de les *gentes* més importants de *Saguntum*, on algun dels seus membres arribà a exercir les màximes magistratures municipals (CIL II² 14,362). La present inscripció devia ser un pedestal dedicat pel govern municipal a un membre de dita *gens*.

Segons Plini el Jove (*ep.* 2, 13, 4; 10, 44, 4), el padrastre de Voconi Romà era un tal C. *Licinius Marinus*, de rang eqüestre. És probable que exercira en la seua ciutat les magistratures municipals. Ens podem, doncs, preguntar si el present pedestal no estaria dedicat a aquest personatge, del qual no es coneix fins ara cap inscripció.

Si la hipòtesi és correcta, es podria datar a les acaballes del segle I d.C.

Bibliografia: Anònim en. A. Sales, ms. ca. 1756: s.f., Biblioteca Maiansiana, Col·legi Corpus Christi, València.

2.2. Inscripció sepulcral

Fragment inferior d'una inscripció de característiques externes desconegudes.

L'Anònim, l'únic testimoni, la va veure: "al entrar en el arrabal". Desapareguda.

Inèdita.

Text transmés

Probable restitució

ARINVS

[M]ARINVS

N XL

ÂÎ(orum) XL

En lloc de *Marinus*, són possibles també *Carinus* i *Varinus*. Tanmateix, aquests *cognomina* no estan documentats a l'epigrafia del País Valencià, i, a Hispània, solament apareixen una vegada cadascun en *instrumentum domesticum* (CIL II 4970, 121 i 4970, 539, respectivament). En canvi, *Marinus*, tot i que és rar, es troba documentat diverses vegades a Hispània (cf. CIL II, p. 1086). Al País Valencià apareix, en femení, en una inscripció d'Ondara (CIL II 3598); en masculí, probablement, en una altra de Palma de Gandia (Corell, 1993: n.º. 26).

Pel que fa concretament a *Saguntum*, sabem per Plini el Jove (*ep.* 2, 13, 4) que Voconi Romà heretà el *cognomen Marinus* del seu padrastre, C. *Licinius Marinus*. Com que *Marinus* és un *cognomen* bastant rar, resulta probable que la present inscripció siga l'epitafi del padrastre de Voconi Romà. De fet, es desconeix l'epitafi d'aquest i a quina edat va morir.⁶

L'Anònim, doncs, ens dona dues notícies força interessants, referents ambdues, probablement, al padrastre de Voconi Romà.

Si la hipòtesi és correcta, es podria datar a les acaballes del segle I d.C.

Bibliografia: Anònim en A. Sales, ms. ca. 1756: s.f., Biblioteca Maiansiana, Col·legi Corpus Christi, València.

⁶ Beltrán Lloris 1980: n.º 48 atribueix una inscripció fragmentària (CIL II 3865a) al padrastre de Voconi. Però sembla més probable que dita inscripció fóra dedicada al pare natural; cf. CIL II² 14.366.

2.3. Inscripció sepulcral (Figures 4 A, 4 B i 4 C)

Bloc de calcària blava ("màrmol negre", Lumirares), trencat per la dreta. El camp epigràfic estava delimitat per una motllura.

Es trobà en la "calle Mayor frente a la puerta de D. Ramón Armengol", Lumiares. Aquest tram del carrer Major antic correspon a l'actual de Cavallers. "Existe en la calle de Caballeros, núm. 18, frente a la casa de D. Vicente Rubio", Chabret. Ací la va veure encara Sanchis. Desapareguda.

V(iva) f(ecit)

Popillia • Marcia • sibi [et]

*L(ucio) • Coelio • [-] f(ilio) • Ce(n)so ta[bula]-
rio • viro optimo an[norum] [ca.4]*

"Féu en vida (aquest monument) Popíl·lia Màrcia per a ella i per a Luci Celi Cens, fill de ..., arxiver, marit òptim, de ... anys."

Variants: 3 [- - -] F CESS TA[- - -] Anònim, Masdeu; [- - -] CES - - - TA [- - -] Palos; [- - -] CESS - - - TA Amati; CESS[I]TA[NO- - -] CIL II; [- - -] F O E S O T A [- - -] Beltrán Lloris; [-] f(ilio) (?) CESOTA [.] CIL II².

Solament la ratlla 3 resulta problemàtica. Vejam si comparant els millors testimonis en resulta una restitució probable.

En la ratlla 3, a continuació del *nomen*, segueix un escantell en el qual hi ha espai per a una lletra. Ve després la F tant en l'Anònim com en Lumiares i Masdeu. No hi ha dubte, doncs, que la F correspon a *f(ilio)*, mentre que la lletra anterior, que ha desaparegut, devia indicar el *praenomen* del pare. En l'Anònim i en Masdeu segueixen les lletres - - - CESS- - -; però Lumiares llegeix - - - CESO- - -, que deu ser la lectura correcta. Ara bé, CESO no es altra cosa que el datiu de CE(N)SVS, amb la caiguda de N davant S.⁷ Es tracta d'un *cognomen* molt rar, però documentat unes sis vegades en epigrafia.⁸

Segueixen les lletres TA, un escantell amb espai per a unes quatre lletres i, en la ratlla 4, -RIO. Hom podria pensar en *tabellarius*, *tabernarius*, *tabularius* i *taurarius*, quatre professions conegudes per l'epigrafia i altres fonts. Ara bé, de les quatre, l'única documentada a l'epigrafia d'Hispania és la professió de *tabularius*.⁹

⁷ En aquesta posició queia molt sovint la nasal; cf. CIL II pàgina 1189; Carnoy, 1906: 181-173.

⁸ Kajanto 1965: 350; ThLL, *Onomasticon*, 320.

⁹ Cf. Curchin 1982: 44 i nota 90.

Tenint en compte que *tabularius* apareix diverses vegades a Hispania i que l'espai que restava en l'escantell no admetia més de quatre lletres, semblen improbables *tabellarius* i *tabernarius*. Així que la restitució proposada es gairebé segura, ja que difícilment hom pot pensar en *taurarius*, "torero", professió desconeguda a Hispània i molt rara en general. El *tabularius* era un funcionari que treballava en el *tabularium*, "arxiu", com a arxiver o secretari.

Pel tenor del text i tipus de monument, es pot datar en el segle II d.C.

Bibliografia: Anònim ms. s. XVIII: s.f.; Palos ms. ca. 1790: nº 7; Lumbares 1852 (ms. ca. 1800: lám. 13, nº 11); p. 63-64, nº 144, lám. 15; Masdeu 1783-1805: VI, 520, nº 1326; Ribelles ms. a in. s. XIX: 294; Amati ms. 1818-1834: 24, nº 77; Boix 1865: 75, lám. 45; CIL II 3927 i p. 967; Chabret 1888: II, 170-171, nº 38; Sanchis 1920: 260; Ibarra Folgado 1923: 39; ILER 4647; Beltrán Lloris 1980: 187; CIL II² 14,507.

Bibliografia

Albertini, E. (1911-12), "Sculptures antiques du Conventus Tarraconensis", *AIEC* 4, 323-474.

Amati, G. (ms. 1818-1834), *Inscriptiones quaedam Hispaniae*. Schedae Amantianae. Ms. Cod. Vat. Lat. 9760 ff. 6r-27r: BVat., Roma.

Amati, G. (ms. 1825), *Stratto di un codice manoscritto spagnolo*. Biblioteca Civica Verona. Ms. 913, Verona.

Anònim en Sales (ms. ca. 1756), [Varia], Biblioteca Maiansiana, Col·legi Corpus Christi, vol. 689, València.

Anònim (ms. segle XVIII), *Inscripciones de Sagunto oy Murviedro*. Ms. 18133, BN., Madrid.

Anònim (17-2-1917), [Hallazgos arqueológicos en las obras del Mercado Central], *Diario de Valencia*.

Anònim (17-4-1917), "Los hallazgos arqueológicos en las obras del Mercado Central", *Las Provincias*, València.

Beltrán Lloris, F. (1980), *Epigrafía Latina de Saguntum y su Territorium*, València.

Boix, V. (1865), *Memorias de Sagunto*, Sagunt.

Carnoy, A. J. (1906), *Le latin d'Espagne d'après les inscriptions*, Bruselas (=reimpr. Hildesheim, 1983).

Cebrián Mezquita, L. (ms. 1916-1917), *Hallazgos arqueológicos en el Mercado Central. Notas y texto del Cronista*. Biblioteca de Humanidades. Leg. 60,3, Universidad de Navarra, Pamplona.

CIL = *Corpus Inscriptionum Latinarum*.

Corell, J. (1993), *Inscripciones Romanas de la Safor (València)*, Madrid.

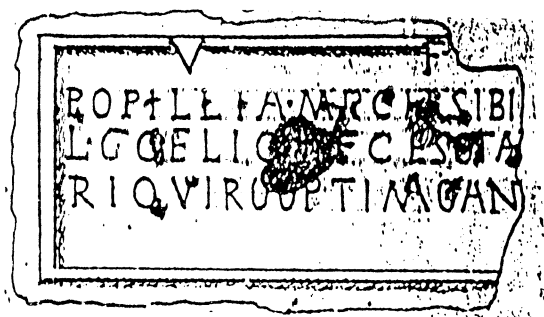

FIGURA 4 A: DIBUIX DE LUMIARES

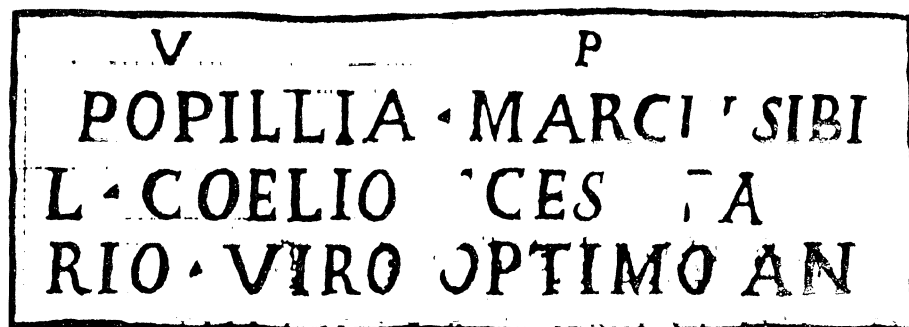

FIGURA 4 B: DIBUIX DE PALOS

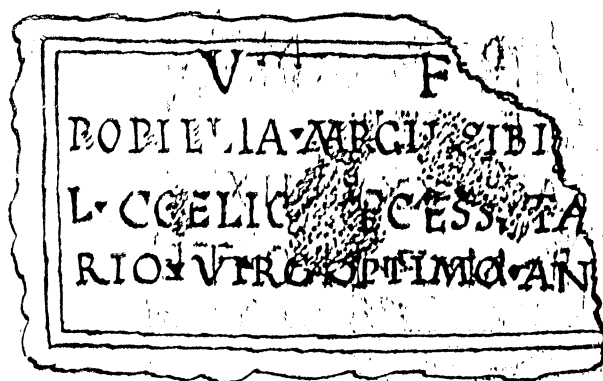

FIGURA 4 C: DIBUIX DE RIBELLES

- Cortés López, M. (1841), "Arkeología o antigüedades de Valencia." *Boletín Enciclopédico de la Sociedad de Amigos del País* 1, 285-289; 304-306; 329-32.
- Curchin, L. A. (1982), "Notes and corrections to the latin epigraphy of Spain", *ZPE* 47, 105-111.
- Chabret, A. (1888), *Sagunto. Su historia y sus monumentos*. I-II, Barcelona (edició facsimil: Sagunt 1979).
- DD. AA. (1984), *València Romana (els orígens de la ciutat)*, València.
- Esclapés de Guilló, P. (1837), *Resumen historial de la fundación y antigüedad de la ciudad de Valencia de los Edetanos o del Cid, sus progresos, ampliación y fábricas insignes, con otras particularidades*, València.
- Esteve Forriol, J. (1978), *Valencia, fundación romana*, València.
- Fita, F. (1883), "Antigüedades romanas de Valencia", *BRAH* 3, 51-64.
- Fita, F. (1884), "Lápidas romanas del valle de San Millán, Vallada, Ternils y Denia", *BRAH* 4, 10-24.
- Ibarra Folgado, J. M^a. (1923), *Avance al estudio de la epigrafía clásica latina en la región Valenciana*, València.
- Kajanto, I. (1965), *The Latin Cognomina*, Helsinki.
- ILER = Vives, J. (1971-72), *Inscripciones latinas de la España romana*, Barcelona, 2 vols.
- Masdeu, J.Fr. (1783-1805), *Historia crítica de España y de la cultura española*, Madrid.
- Orellana Mocholí, M.A. de (ms. ca. 1800; ed. 1923). *Valencia antigua y moderna... precedida de la bibliografía del autor por D. Carlos Corbí y de Orellana*, València.
- Palos, E. (ms. 1790), *Lápidas de la antigua ciudad de Sagunto, aora villa de Murviedro*. Estado, Leg. 2921. AHN, Madrid.
- Pereira Menaut, G. (1979), *Inscripciones romanas de Valentia*, València.
- Pereira Menaut, G. (1984), "Panoràmica sobre les inscripcions", en *València romana (els orígens de la ciutat)*, València, 24-28.
- Peyron, F. (ms. 1782; ed. 1962), "Viaje en España en 1772-1773", en *Viajes de extranjeros por España y Portugal*, III, Madrid (J. García Mercadal, ed.).
- Ponz, A. (1787-1794), *Viage de España o cartas en que se da noticias de las cosas más apreciables y dignas de saberse que hay en ella*, Madrid, 18 vols.
- Ribelles, B. (ms. a, in. segle XIX), *Colección de lápidas y antigüedades romanas de la ciudad y reyno de Valencia*. Ms. 17 Arxiu dels PP. Dominicans de València.
- Sales, A. (1760), *Turiae marmor nuper effosum sive dissertatio critica de Valentino sodalicio vernarum colentium Isidem*, València.
- Sales, A. (ms. ca. 1760), *[Varia]*. Biblioteca Maiansiana, Col·legi del Corpus Christi, vol. 688, València.

Sales, A. (1766), *Declaración de una columna del emperador Hadriano descubierta en la vega de Valencia*, València, reed. per F. Fita en *BRAH* 3 (1883), 51-64.

Sanchis Sivera, J. (1920), *La Diócesis valentina. Estudios históricos*, València.

Settier, J.M. (1884), "Monumento valenciano de Isis", *BRAH* 4, 184-185.

Suárez, A. (1805), "Carta a un amigo sobre varios puntos que no menciona Pasqual Esclapés en su Resumen histórico de Valencia, o son posteriores a su publicación", en Esclapés de Guilló, P. (1837).

Teixidor, J. (ms. 1767; ed. 1895). *Antigüedades de Valencia. Observaciones críticas... en 1767...*, València.

Wiegels, R. (1975), "Liv. Per. 55 y la Fundación de Valencia", *APL* 14, 193-218.

Wiegels, R. (1985), *Die Tribusinschriften des römischen Hispanien. Ein Katalog*, Berlin.